

SZÖVEGEK, TÉNYEK, STRATÉGIÁK

A TÖRTÉNELEM ÉS FORRÁSAI

Széles körben elfogadott vélemény szerint az 1956-os forradalom ese-

ményeinek rekonstruálásához legjobban, sőt kizárólag a nyomozati és periratok használhatók, mondván, hogy „a tényeket illetően többnyire megbízhatóbbak” a visszaemlékezéseknél. E vélekedés egyrészt azon a feltételezésen alapul, hogy „sok vallomástevő őszintén beszélt, és állításuk pontosságának több esetben csak memóriájuk szabott határt”, másrészt azon, hogy a „nyomozó hatóságok először a valóság feltárására törekedtek, és csak a vádiratok és ítéletek megszövegezésekor, a tények ismeretében torzították el a vallomásokat”. (Még akkor is, ha a vallomástevők fizikai és pszichikai kényszer alatt álltak, és a vádlottak – „hol szándékosan, hol tévedésből” – eltértek a „tényektől”. Rádásul még a jegyzőkönyveket sem mindig pontosan vették fel.)¹

Az igazságszolgáltatás eleve úgy működik, hogy a rendőrség nyomoz, az ügyészség a betervezett bizonyítékok alapján vádat emel (vagy sem), majd a bíróság ugyancsak a bizonyítékok alapján ítéletet hoz. Ezek a bizonyítékok lehetnek ugyan tárgyiak is, ám döntő többségükben vallomások, az „igazság” megállapítása alapvetően e szövegek alapján történik. A történész helyzetét persze megkönnyíti, hogy maga is szavakkal dolgozik, ám felmerül a kérdés: ugyanaz-e a célja a történésznek, mint a vizsgálónak vagy a bírónak, ugyanolyan szemmel olvassa, szabad-e ugyanolyan szemmel olvasnia e dokumentumokat, mint ők? A kérdés az 1956 utáni megtorlás irataival kapcsolatban még élesebb: a forradalom (vagy felkelés, lázadás stb.), tehát hangsúlyozottan nem ellenforradalom) eseményeit kutató történész szempontjai lehetnek-e azonosak a forradalmat leverő (és ilyen értelemben

TAKÁCS TIBOR

ellenforradalminak nevezhető hatalom képviselőjének szempont-

jaival, ha egyszer teljesen eltérőek az indítékaik? (Már ha tényleg eltérőek.) Lehet-e minden további nélkül 1956 tényeinek tekinteni az 1957-ben (1958-ban stb.) „feltárt” tényeket? A válasz – azt hiszem – aligha kérdéses, ám a probléma súlya mindenképpen részletesebb kifejtést indokol. Ennek érdekében egyetlen személy ügyét mutatom be, aki ellen nemzetőr-parancsnoki tevékenysége miatt indult eljárás.

1956 1957-BEN: A VIZSGÁLAT

Faludi József rendőr százados, a Budapesti Rendőrfőkapitányság (BRFK) beosztottja, a Testnevelési Főiskola (TF) volt nemzetőrparancsnoka ellen 1957. március 2-án indult fegyelmi eljárás a forradalom alatti nemzetőr-parancsnoki tevékenysége, valamint a forradalom leverése után tett kormányellenes kijelentései miatt. Az eljárás keretében elsősorban a november 4-e után tett – állítólagos – kijelentéseit vizsgálták. Kollégája, Sárdi Károly százados szerint november 10–15. között Faludi kijelentette, hogy amíg Kádár János a miniszterelnök, nem hajlandó egyenruhát húzni.² Noha Sárdi szerint Faludi szavait többen is hallották, a nevezettek közül senki sem emlékezett az esetre, nem hallottak ilyen kijelentést tőle. (Ugyanakkor állítólag helytelenítette a nőtüntetés elfojtását és a területi munkástanácsok feloszlását.)³ Faludi József szerint Sárdi valóban kérdőre vonta, hogy miért nem hord egyenruhát, mire ő azt válaszolta, hogy a fegyverek összeszedésekor csak összepiszkolta volna, ám a Kádár-kormányra ezzel kapcsolatban semmilyen megjegyzést nem tett.⁴

A BRFK elnöki osztálya február 20-án – az akkor még meg sem hallgatott – Faludi József fegyelmi úton történő leszerelésére tett javaslatot,⁵ a fegyelmi alosztály március 23-án azonban kénytelen volt megállapítani, hogy az ellene felhozott vádak nem sikerült bizonyítani, s ezért javasolta a százados visszahelyezését a szolgálatba.⁶ Az eljárást le is zárták, ám a százados beosztást nem kapott, sőt a főkapitányság politikai nyomozó osztályának bejelentései nyomán állásából április 16-án ismételtelen felfüggesztették. Az újabb eljárás során nem hallgatták meg, annak eredményéről hivatalos formában nem is értesítették, csupán a létszámleépítés kapcsán közölték vele, hogy június 14-én fegyelmi úton elbocsátották.⁷ Az elbocsátás indoklása tényként fogadta el Sárdi állításait, emellett

1 ■ Eörsi László: Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai. 1956-os Intézet, Bp., 1997. 16. old. Vö. uő: Corvinisták, 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai. 1956-os Intézet, Bp., 2001. 19–20. old. és uő: Mítoszok helyett – 1956. Noran, Bp., 2003. 8. old.

2 ■ Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-143476. 31. Feljegyzés, 1957. jan. 7.; uo. 32. Sárdi Károly kihallgatási jegyzőkönyve (a továbbiakban: k. jkv.) 1957. febr. 6.

3 ■ Uo. 35. Gyarmati János tanúkihallgatási jegyzőkönyve (a továbbiakban: tk. jkv.) 1957. febr. 20.; uo. 43. Sándor Andor k. jkv. 1957. márc. 18.; uo. 41–42. Unti Jenő k. jkv. 1957. márc. 18.

4 ■ Uo. 44–46. Faludi József k. jkv. 1957. márc. 19.

5 ■ Uo. 33. Feljegyzés, 1957. febr. 20.

6 ■ Uo. 49. Jelentés, 1957. márc. 23.

7 ■ Uo. 63–64. Faludi József fellebbezése elbocsátása ellen, 1957. jún. 18.; uo. 61–62. Jelentés, 1957. aug. 14.

mint terhelő adatot megemlíti, hogy Faludi „kolos-torban nevelkedett” (ti. a gödöllői premontrei gimnáziumban tanult két évig), és hogy „nyugaton járt” (1945 elején zászlósként amerikai fogságba került, ahonnan 1945 októberében tért haza).⁸

A fegyelmi eljárással párhuzamosan a politikai rendőrségen is megindult a vizsgálat Faludi József ügyében, igaz, a vizsgálati munka azután gyorsult fel, hogy a Belügyminisztérium (BM) Politikai Nyomozó Főosztályának belső reakció elleni harccal foglalkozó osztálya (BM II/5.) 1957. október 19-én javaslatot tett Faludi preventív őrizetbe vételére.⁹ Október 22-én őrizetbe is vették, majd be akarták szervezni ügynöknek, ám ez nem sikerült, így november 5-én internálták, ügyét pedig átadták a Politikai Nyomozó Főosztály vizsgálati osztályának (BM II/8.).¹⁰ A nyomozást november 14-én, Faludi előzetes letartóztatásba helyezését másnap rendelték el.¹¹

Bár az előzetes letartóztatás elrendelésekor azt is megemlítették, hogy november 4-e után „izgató” kijelentéseket tett, itt már sokkal inkább a nemzetőr-parancsnoki tevékenysége után kutattak. A TF személyzeti osztályvezetője és a főiskola párttitkára már 1957 februárjában tájékoztatta a BRFK politikai nyomozóit, hogy Faludi József az október 23. utáni napokban megjelent a főiskolán, felfegyverezte a hallgatókat, és a nemzetőrség parancsnoka lett, illetve helyettesével, Tólos Zoltánnal fegyveres akciókat is szervezett.¹² A vizsgálati iratokból megállapítható, hogy a politikai rendőrség tevékenysége ezután gyakorlatilag a fenti, a főiskola pártvezetése által konstruált képnek az igazolására és bizonyítására irányult. Elég a vizsgálatot lefolytató tiszt 1958. január 10-i jelentésére utalnunk, amely szerint Faludi és Tólos „saját elképzelésük alapján” szervezték meg a TF nemzetőrségét, amely „tisztán az ő kezdeményezésükre, és hosszabb rábeszélésüknek eredményeként” alakult meg. Bizonyítékként azonban a rengeteg gyanúsított és tanúvallomás közül mindössze a „Virág” fedőnevű ügynök jelentését, valamint Zrubka Pál szóbeli vallomását említette, bár utóbbit nem vette jegyzőkönyvbe, mert Zrubka teljesen bizonytalan volt az időpontokat illetően.¹³

Tólos Zoltán saját elmondása szerint 1956. október 29-én egy rádiófelhívás alapján ment a Testnevelési Főiskolára megalakítani a nemzetőrséget, ahol a helyi MEFESZ-bizottság megbízásából vállalta a fegyverek beszerzését.¹⁴ Október 30-án vagy 31-én előbb a Pesti Barnabás utcába, majd innen a főkapitányságra ment. Ott találkozott Faludi József rendőr századossal, a főiskola levelező hallgatójával, aki segített neki a fegyverek és a nemzetőr-igazolványok beszerzésében, és Tólos kérésére, Deszpot László őrnagynak, a BRFK (illetve hivatalos nevén a BM Budapesti Főosztálya) közrendvédelmi főosztályvezetőjének engedélyével velük ment a TF-re, segíteni a szervezésben.¹⁵

Faludi József előadása szerint október 28-án vagy 29-én a TF MEFESZ-bizottságának küldöttsége járt

Kopácsi Sándor főkapitánynál, hogy a főiskolai nemzetőrség megalakításához a segítségét kérjék. Kopácsi hívatta Faludit, mivel tudta, hogy a TF-re jár, és utasította, hogy szervezze meg a főiskolán a nemzetőrséget. Kopácsi (közvetlenül, egy másik változatban: Deszpot őrnagyon keresztül) utasította a jelen lévő Sárdi Károlyt, hogy adjon ki nekik fegyvereket. Ezután a Sárdi szobája melletti helyiségből 12-15 géppisztolyt és töltényeket vettek fel.¹⁶ Faludi és Tólos verziója egyetlen lényeges ponton tért el egymástól: előbbi szerint Kopácsi utasítására, utóbbi szerint Deszpot jóváhagyásával érkezett Faludi a TF-re. A kérdés tisztázására szembesítették Faludit és Tólost, ám mindketten ragaszkodtak a saját igazukhoz.¹⁷ A nyomozó szervek mindenesetre Tólos állítását fogadták el.¹⁸ Ezzel kapcsolatban egyébként sem Kopácsit, sem Deszpot Lászlót nem hallgatták meg tanúként. Utóbbi a saját ügyében tett vallomásában határozottan tagadta, hogy őt a főiskoláról bárki megkereste volna, és ha a nemzetőrségük valóban kapott fegyvereket a főkapitányságon, akkor azokat valószínűleg Kopácsi utasítására Sárdi százados adhatta ki.¹⁹ Sárdi Károly százados következetesen tagadta, hogy ő fegyvereket adott volna ki Faludiéknak.²⁰ A kérdésben – bármily meglepő – a nyomozást végző szervek is Faludinak (és Deszpotnak) adtak igazat (bár ő erről nem tudhatott): a vizsgálatot vezető tiszt szerint Sárdi azért tagadja a fegyverek kiadását, hogy a rá nézve kellemetlen lépésért mentse magát.²¹

A politikai rendőrség leginkább azon akciók után érdeklődött, amelyekben a felfegyverkezett nemzetőrök is részt vettek. Faludi József 1957. március 19-i kihallgatása során tett említést arról, hogy a főiskola nemzetőrségétől egy alkalommal a Budaörsi úton

8 ■ Uo. 56. Jelentés, 1957. jún. 6.

9 ■ Uo. 69. Javaslat, 1957. okt. 19.

10 ■ Uo. 97. Javaslat, 1957. nov. 5.; uo. 367. Javaslat, 1958. jan. 15.

11 ■ Uo. 19. Határozat, 1957. nov. 14.; uo. 21. Határozat, 1957. nov. 15.

12 ■ Uo. 34. Jelentés, 1957. febr. 20.

13 ■ Uo. 360–361. Javaslat, 1958. jan. 10.

14 ■ ÁBTL 3.1.9. V-142571. 22–23. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. szept. 27.

15 ■ Uo. 14–15. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. márc. 28.; uo. 25–28. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. szept. 28., ÁBTL 3.1.9. V-143476. 50. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. ápr. 24.; uo. 230–231. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. december 10.

16 ■ Uo. 44–46. Faludi József k. jkv. 1957. márc. 19.; uo. 59–60. Faludi József k. jkv. 1957. júl. 29., uo. 76–78. Faludi József gyk. jkv. 1957. okt. 28., uo. 103–105. Faludi József k. jkv. 1957. nov. 20.; uo. 136–138. Faludi József k. jkv. 1957. nov. 26. Hasonlóan vallott akkor is, amikor Deszpot ügyében tanúként hallgatták ki: ÁBTL 3.1.9. V-150007/6. 265–266. Faludi József tk. jkv. 1957. máj. 22.

17 ■ ÁBTL 3.1.9. V-143476. 332–334. Tólos Zoltán és Faludi József szembesítési jegyzőkönyve (a továbbiakban: sz. jkv.) 1957. dec. 12.

18 ■ ÁBTL 3.1.5. O-19653. 29–43. Összefoglaló jelentés, 1957. máj. 23.; ÁBTL 3.1.9. V-143476. 54–55. Jelentés, 1957. máj. 28. Vö. uo. 56. Jelentés, 1957. jún. 6. és uo. 61–62. Jelentés, 1957. aug. 14. Az egyetlen kivétel: uo. 97. Javaslat, 1957. nov. 5.

19 ■ ÁBTL 3.1.9. V-150007/1. 104–106. Deszpot László k. jkv. 1957. máj. 23.

20 ■ ÁBTL 3.1.9. V-143476. 83. Sárdi Károly jelentése, 1957.

lévő Petőfi-laktanyából kértek segítséget a budai vár átfésülésére. Az akció célja a nemzetőr-igazolvánnyal nem rendelkező fegyveresek, valamint az ott bujkáló államvédelmiek felkutatása volt. Végül Faludi vezetésével 20-25 főiskolás nemzetőr ment a katonákkal, feladatuk egyes utcarészek lezárása volt, magát a terület átfésülését a honvédek végezték. Faludi csak távolról látta, hogy a katonák két vagy három civil személyt elfogtak és magukkal vitték, de hogy kiket, nem tudta.²² Hasonlóan számolt be az esetről Tólos Zoltán parancsnokhelyettes is, aki hol úgy tudta, hogy az akció november 2-án, hol úgy, hogy 3-án történt, a katonák pedig két személyt, egy szökésben lévő rabot és egy államvédelmi tisztet fogtak el.²³ (Csak közbevetőleg említem meg, hogy egy – igaz, Tólos ügyében kihallgatott – tanú azt vallotta, hogy a Vár átfésülésére kiküldött nemzetőregységet Tólos Zoltán vezette.)²⁴

Tólos Zoltán először (és gyakorlatilag utoljára) 1957. április 24-én vallotta azt, hogy Faludi Józsefnek nemcsak tudomása volt egy államvédelmi tiszt elfogásáról, de „egy ideig” jelen volt akkor is, amikor az illetőt a katonai egység vezetője, Móricz alezredes „kihallgatta”.²⁵ Faludi József mindezt tagadta, és továbbra is azt állította, hogy kizárólag útvonalbiztosítást végeztek.²⁶ Ennek ellenére a politikai nyomozó szervek minden további nélkül bizonyítottak vették, hogy Faludi beosztottaival részt vett az államvédelmiek felkutatására szervezett akcióban, melynek során több (!) ávóst is „elhurcoltak”, és egyikük „kihallgatásán” Faludi is részt vett.²⁷ Kettejük szembesítésekor Tólos úgy módosította vallomását, hogy hallótávolságban volt, amikor a katonák kihallgatták a két elfogott civilt (innen tudta meg, hogy az egyikük ávós), és ekkor a közelben volt Faludi József is, ám a

kihallgatásba egyikük sem kapcsolódott bele. Faludi szerint Tólos valamivel közelebb volt az esethez, és az ott történekről Tólos elmondásából értesült.²⁸ 1957 decemberében még néhány tanút meghallgattak ezzel kapcsolatban, a vizsgálati szerveknek azonban nem sikerült Faludira bizonyítani, hogy a Várban részt vett volna államvédelmiek elfogásában és kihallgatásában.

A várbeli „razziához” hasonlóan igyekeztek a vizsgálati szervek egy másik esetből is ügyet kreálni. Faludi József 1957. március 19-i kihallgatásán megemlítette, hogy a forradalom alatt, hogy megmentsen egy sportkórházba menekült és ott civilbe öltözött államvédelmi katonát, gépkocsival a budapesti főkapitányságra vitte, és ott átadta Sárdi századosnak.²⁹ A sportkórházban megbújó ávós ügye csak több mint fél év múlva került ismét elő, amikor a kihallgatott tiszt kérdésére Faludi részletesebben adta elő az esetet: október 30-án vagy 31-én a vöröskeresztes kórháznál szolgálatot teljesítő nemzetőrök jelentették, hogy ott egy civil ruhás ávós bujkál. Ő átkísértette az illetőt, és megígérte neki, hogy biztonsága érdekében bekíséri a BRFK-ra. Aznap amúgy is dolguk volt a főkapitányságon, mivel az új nemzetőr-igazolványokért kellett bemenniük, így az ávóst is magukkal vitték, és ott Sárdi Károlynak átadták. Az illető további sorsáról nem tudott.³⁰

Sárdi százados nem emlékezett arra, hogy Faludi egy államvédelmi tisztet hozott volna be azért, hogy megmentse.³¹ A fentebb már említett november 2-i jelentés készítője ebben az esetben is annak a véleményének adott hangot, hogy (a fegyverek kiadásához hasonlóan) az ávós tiszt bekísérése kérdésében Sárdi azért tagad, hogy a rá nézve kedvezőtlen lépések miatt mentse magát.³² Mégis, a vizsgálók pár nappal később már tényként kezelték, hogy Faludi József 1956. október 31-én letartóztatott (!) és a BRFK-ra kísért egy államvédelmi beosztottat.³³ Az 1957. december 6-i szembesítés során mind Faludi, mind Sárdi kitarított korábbi állítása mellett. Figyelemre méltó azonban Sárdi érvelése, hogy az általa vezetett közrendvédelmi osztálynak őrizetbe vételi joga sem akkor, sem azután nem volt.³⁴ Faludi ugyanis mindvégig azt állította, hogy az államvédelmist saját védelme érdekében kísérte be a főkapitányságra, azt, hogy letartóztatta volna, csak a nyomozó szervek állították. Utóbbiak szerint amennyiben Faludi tényleg meg akarta volna menteni az ávóst, akkor maga adott volna neki igazolványt, és nem vitte volna az illetőt „az ellenforradalom központjába”, a főkapitányságra.³⁵ Sárdi Károlynak persze tudnia kellett, hogy több államvédelmi kért és kapott menedéket a főkapitányságon. Deszpot László önvallomása szerint például maga Sárdi jelentette neki, hogy egy Vári nevű államvédelmi alezredes hívta telefonon, hogy küldjenek érte rendőröket, és vigyék be a főkapitányságra, mert ott-hon nem érzi magát biztonságban.³⁶ Sárdi tehát vallhatta volna azt is, hogy valóban segített biztonságba helyezni a Faludi által bekísért személyt. Hogy még-

okt. 30.; uo. 151–152. Sárdi Károly tk. jkv. 1957. dec. 6.; uo. 320–323. Faludi József és Sárdi Károly sz. jkv. 1957. dec. 6.

21 ■ Uo. 94–95. Jelentés, 1957. nov. 2.

22 ■ Uo. 44–46. Faludi József k. jkv. 1957. márc. 19.

23 ■ ÁBTL 3.1.9. V-142571. 14–15. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. márc. 28.; uo. 25–28. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. szept. 28. (itt csak egy ávós elfogását említi, akit értesülései szerint később elengedtek); V-143476. 164–166. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. dec. 12.

24 ■ ÁBTL 3.1.9. V-142571. 34–35. Bán Károly tk. jkv. 1957. márc. 26.

25 ■ ÁBTL 3.1.9. V-143476. 50. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. ápr. 24.

26 Uo. 59–60. Faludi József k. jkv. 1957. júl. 29., uo. 75–78. Faludi József k. jkv. 1957. okt. 28.

27 ■ Uo. 54–55. Jelentés, 1957. máj. 28.; uo. 61–62. Jelentés, 1957. aug. 14.; uo. 69. Javaslat, 1957. okt. 19.; uo. 19. Határozat, 1957. nov. 14.; uo. 21. Határozat, 1957. nov. 15.

28 ■ Uo. 332–334. Tólos Zoltán és Faludi József sz. jkv. 1957. dec. 12.

29 ■ Uo. 44–46. Faludi József k. jkv. 1957. márc. 19.

30 ■ Uo. 75–78. Faludi József k. jkv. 1957. okt. 28.; 89–93. Faludi József k. jkv. 1957. okt. 31.

31 ■ Uo. 83. Sárdi Károly jelentése, 1957. okt. 30.

32 ■ Uo. 94–95. Jelentés, 1957. nov. 2.

33 ■ Uo. 97. Javaslat, 1957. nov. 5.

34 ■ Uo. 320–323. Faludi József és Sárdi Károly sz. jkv. 1957. dec. 6.

35 ■ Uo. 186–187. Faludi József k. jkv. 1957. dec. 23.

36 ■ ÁBTL 3.1.9. V-150007/1. 120–140. Deszpot László önvall. 1957. ápr. 18. (A vonatkozó szövegrészek: 130–131. és 134.)

sem tette, annak okát csak találgathatjuk. Lehetséges, hogy ebben is a közte és Faludi között fennálló személyi ellentét játszott szerepet. De lehet, hogy amennyiben bevallja, akkor számot kellett volna adnia a bekísért ávós további sorsáról.

A vizsgálati szervek meghallgatták az esetenél jelen lévő Tólos Zoltán parancsnokhelyettest és Zrubka Pál gépkocsivezetőt is.³⁷ Mindketten Faludihoz hasonlóan adták elő a történeteket, sőt ügynöki jelentésében hasonlóan számolt be az esetről egy volt nemzetőr is.³⁸ Zrubka kihallgatási jegyzőkönyve azért figyelmet érdemlő, mert benne egészen nyíltan tetten érhető, hogyan kívánták a vizsgálati szervek az ávós tiszt biztonságba helyezését letartóztatásként beállítani. A kihallgató tiszt célzatos kérdésére ugyanis Zrubka azt mondta, hogy amennyiben ez a cselekmény letartóztatásnak minősül, akkor Faludi letartóztatta az ávóst. Egy pár nappal későbbi jelentésben még világosabban fogalmaztak: „Faludiék átvették a személyt, és a főkapitányságra vitték be azzal, hogy ott biztonságba helyezték. Ez kimeríti a letartóztatás tényét.”³⁹

A Testnevelési Főiskolán köztudomású volt, hogy november 4. után a főiskolai nemzetőrök egy csoportja rálőtt az Alkotás utcai pékségnél várakozó szovjet katonákra. Tólos Zoltánt az ellene lefolytatott eljárás során többször is kikérdezték a november 5-én (vagy 6-án) történt akcióval kapcsolatban. Vallomása szerint arról értesültek, hogy szovjet katonák kenyeret és lisztet visznek el az Alkotás utcai pékségből. Ezt megakadályozandó néhány önkéntessel a helyszínre siettek, és rálöttek a szovjetekre, majd kézigránátot dobtak feléjük, de tudomása szerint személyi sérülés nem történt.⁴⁰ Tólos szerint Faludi József, noha az akcióban nem vett részt, tudott róla, sőt vele egyeztetve mentek ki a pékséghez.⁴¹ Faludi mindvégig azt állította, hogy egyáltalán nem tudott az akcióról, arról csak hónapokkal később, 1957 tavaszán értesült.⁴² Bár egyéb bizonyítékot nem találtak, a politikai rendőrség a különböző jelentésekben, javaslatokban, a nyomozást és az előzetes letartóztatást elrendelő határozatokban tényként kezelte, hogy Faludinak tudomása volt arról, hogy a vezetése alatt álló nemzetőrség tagjai részt vettek az Alkotás utcai pékségnél történt lövöldözésben, és semmit sem tett annak megakadályozására.⁴³ Érvelésük szerint egyébként Faludit mint parancsnokot akkor is felelőség terheli azért, hogy a nemzetőrök szovjet katonákra támadtak, ha tudomása sem volt az akcióról! Faludi József hiába védekezett azzal, hogy nem lehetett ott minden egyes beosztottja mögött, védekezését nem találták kielégítőnek, mondván, parancsnokként semmilyen lépést nem tett az akció megakadályozására.⁴⁴

A BM II/5-d. alosztály fentebb már többször idézett, 1957. november 2-án kelt jelentése nyíltan beismerte, hogy Faludi József ügyében az eljáró hatóságoknak kevés konkrétumot sikerült felderíteniük. Faludi ragaszkodott ahhoz, hogy a fegyvereket Sárdi Károly százados írásos engedélyével kapták meg, és ahhoz is, hogy az ávóst azért vitte be a főkapitányságra és adta

át Sárdinak, hogy megmentse. Sárdi azonban mindkét esetben tagadott, amivel kapcsolatban a jelentést jegyző főhadnagy megjegyezte, hogy véleménye szerint ezekben a kérdésekben Faludi valót mond: „Olyan színezete van a dolgoknak, mintha Sárdi r. szds. a rá nézve kellemetlen lépéseiért mentené magát.” Még az is kérdéses volt, hogy a várbeli razzia során valóban elfogtak-e ávósokat. „Jelenlegi vallomása és bizonyítékok alapján meglátásom szerint a bíróság nem fogja elítélni. Itt nemcsak az általa elkövetett cselekmények súlyát mérlegelem, hanem azt is, hogy magatartása a jelek szerint a Főiskolán mérséklőleg hatott a főiskolás nemzetőrök hangulatára, esetleges túlkapásaira” – szól a jelentésíró következtetése.⁴⁵

Mindezek ellenére az eljárás tovább folytatódott, ám a vizsgálati munka iránya ebben az időben kétség-telenül módosult: a konkrét tények „feltárása” helyett Faludi egész tevékenységének az „ellenforradalmi” jellegét igyekeztek bizonyítani. Ezt szolgálták a főiskola „ellenforradalmi” szervezeteivel (MEFESZ, Forradalmi Bizottság) való kapcsolatát firtató kérdések.⁴⁶ Az 1957. november 20-i kihallgatás során már konkrétan arra igyekeztek rávenni Faludit, vallja be, hogy ellenforradalmi szervezetet hozott létre. Ő azt állította, hogy a népi demokrácia érdekében cselekedett, illetve hogy a nemzetőrség politikai célkitűzéseit nem ismerte, és az általa vezetett fegyveres szervezet egyáltalán nem politizált. A kihallgatást végző tiszt azonban kérdőre vonta, hogy ha a nemzetőrség politikai (sugalmazottan „ellenforradalmi”) céljaival nem volt tisztában, akkor miért állítja, hogy a népi demokratikus rendszer érdekében cselekedett. Majd nekiszegte a kérdést: milyen lépéseket tett annak érdekében, hogy a népi demokráciához hű személyek kapjanak fegyvert

37 ■ ÁBTL 3.1.9. V-143476. 153–155. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. dec. 11.; uo. 300–301. Zrubka Pál tk. jkv. 1957. dec. 30.

38 ■ Uo. 343–345. „Virág János” ügynök jelentése (másolat), 1958. jan. 6.

39 Uo. 360–361. Javaslat, 1958. jan. 10.

40 ■ ÁBTL 3.1.9. V-142571, 14–15. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. márc. 28.; uo. 25–28. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. szept. 28.; uo. 19–20. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. okt. 1.

41 ■ ÁBTL 3.1.9. V-143476. 50. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. ápr. 24.; uo. 154–155. Tólos Zoltán k. jkv. 1957. dec. 11.

42 ■ Uo. 44–46. Faludi József k. jkv. 1957. márc. 19.; uo. 59–60. Faludi József k. jkv. 1957. júl. 29.; uo. 89–93. Faludi József k. jkv. 1957. okt. 31.; uo. 332–334. Tólos Zoltán és Faludi József sz. jkv. 1957. dec. 12.

43 ■ ÁBTL 3.1.5. O-19653. 29–43. Összefoglaló jelentés, 1957. máj. 23.; ÁBTL 3.1.9. V-143476. 54–55. Jelentés, 1957. máj. 28.; uo. 61–62. Jelentés, 1957. aug. 14.; uo. 69. Javaslat, 1957. okt. 19.; uo. 97. Javaslat, 1957. nov. 5.; uo. 19. Határozat, 1957. nov. 14.; uo. 21. Határozat, 1957. nov. 15.; uo. 364. Előterjesztés, 1958. jan. 14.

44 ■ Uo. 186–187. Faludi József k. jkv. 1957. dec. 23.

45 ■ Uo. 94–95. Jelentés, 1957. nov. 2.

46 ■ Uo. 89–93. Faludi József k. jkv. 1957. okt. 31.

47 ■ Uo. 103–105. Faludi József k. jkv. 1957. nov. 20.

48 ■ Uo. 124–126. Faludi József k. jkv. 1957. nov. 25.

49 ■ Uo. 171–172. Faludi József k. jkv. 1957. dec. 14.

50 ■ Uo. 179–180. Faludi József k. jkv. 1957. dec. 17.

51 ■ Uo. 364. Előterjesztés, 1958. jan. 14.; uo. 23. Legfőbb Ügyészség, 1958. jan. 17.

52 ■ Uo. 367. Javaslat, 1958. jan. 15.; uo. 368. Határozat, 1958. jan. 17.

az „ellenforradalom” alatti „politikai anarchiában”. Faludi erre csak nemleges választ tudott adni, ahhoz azonban ragaszkodott, hogy nem tapasztalt kommunista- és szovjetellenességet a TF-en.⁴⁷

Faludi József láthatóan elgondolkodott a kérdésen, következő kihallgatása során ugyanis azt a kiegészítést tette, hogy a Testnevelési Főiskolára tudomása szerint csak a népi demokráciához hú fiatalokat vettek fel, így értelemszerűen a nemzetőrségbe is csak ilyenek kerülhettek. Kihallgatói azonban továbbra is az ő személyes felelősségét hangsúlyozták. Így megkérdezték tőle, hogy ha a rendfenntartás érdekében vezényelték ki a TF-re, akkor miért tett lehetővé ellenforradalmi ténykedést, miért tűrte meg egy olyan szerv létrejöttét, mint a Forradalmi Bizottság, amely „likvidálni” (!) akarta a főiskoláról a kommunistákat. Faludi ismételtén csak azzal védekezett, hogy ő a főiskola ügyeibe nem avatkozott bele, ám kihallgatója szerint fegyveres parancsnokként megakadályozhatta volna ezeket, ám nem tette, így nem tevékenykedett a népi demokrácia érdekében.⁴⁸ Ezen értelmezés szerint a rend csakis népi demokratikus lehetett, Faludinak azt kellett volna védenie a forradalom alatt is, a népi demokratikus rend megdöntésére létrejött „ellenforradalmi” szervezet vezetőjeként...

Hasonló taktikát követtek a vizsgálók akkor is, amikor azt vetették a szemére, hogy nem akadályozta meg a személyzeti anyag szétosztását. Ezzel kapcsolatban Faludi József annyit tudott elmondani, hogy azt a főiskola belső ügyének tekintette, egyébként is mindenhol, még a rendőrségen is kiosztották a káderlapokat. Felvetését azzal hátrították el, hogy ha valami a főiskola tulajdona, a hallgatók és a tanárok nem sajátíthatják ki, a rendőrségen pedig azért kerülhetett sor a kiosztásra, mert az ellenforradalom ott is működött. A lényeg: Faludi semmit sem tett a személyzeti anyag megvédésére. Faludi Józsefet láthatóan sikerült összezavarni: amikor azzal védekezett, hogy nem tartotta bűncselekménynek a személyzeti anyag kiosztását, akkor megkérdezték tőle, hogy az akkori körülményeket „reálisnak” tartotta-e, amire csak azt válaszolhatta, hogy nem. A kihallgatása végén pedig *expressis verbis* kimondta: „Nem tudtam, mi a helyes és helytelen cselekedet, ezért nem védtem meg a káderanyagot.”⁴⁹

Három nappal később azt kérdezték tőle, hogy nyilván azért hallgatta a Szabad Európa Rádió adásait a főiskolán, mert nem tudta, mi a helyes és mi a helytelen. Faludi ezt tagadta, mondván, a főiskolán több helyen kihelyezett rádiókészülékeken a Szabad Európa adása ment, csak ezért hallgatta. Ekkor számon kérték rajta, hogy miért nem tett semmilyen intézkedést annak megakadályozására, hogy a SZER adásait a főiskola területén hallgassák. Innen már nem volt menekvés: „ha Önnek a Szabad Európa Rádió volt a politikai instruktora, akkor nem csodálkozom azon, hogy [...] Ön kétségbe vonja, hogy Önnek lett volna kötelessége az ottani személyi anyagot megvédeni” – támadt rá kihallgatója, majd ismételtén megkérdezte,

hogy „a mostani szempontból” feladata lett volna-e a káderanyag megvédése. Faludi megtört, és válaszában elismerte, hogy „a mai szempontból” tényleg az ő feladata lett volna. Az újabb támadásra Faludi azt is elismerte, hogy „fegyveres csoportja” politikailag állást foglalt a polgári demokrácia mellett, ám ahhoz továbbra is ragaszkodott, hogy ő személy szerint a népi demokráciát akarta akkor is. Kihallgatója ezt a választ – természetesen – nem fogadta el.⁵⁰

Faludi József ügyében a vizsgálati munkát két hónap alatt nem sikerült befejezni, ezért 1958. január 14-én a BM II/8. osztály vezetője (aki helyett Kása Tibor százados írta alá a dokumentumot) Faludi előzetes letartóztatásának meghosszabbítását kérte a Legfőbb Ügyészség vezetőjétől, aminek az 17-én eleget is tett.⁵¹ Időközben azonban az eljáró alosztály az ügy lezárására és a Faludi József elleni eljárás megszüntetésére tett javaslatot (melyet – Turányi László mellett – szintén Kása Tibor mint alosztályvezető-helyettes jegyzett), amellyel Béres Andor, a vizsgálati osztály helyettes vezetője is egyetértett, így Faludit január 17-én szabadlábra helyezték, és vele szemben a nyomozást megszüntették.⁵² Források hiányában sajnos nem lehet megállapítani, mi készítette a politikai rendőrséget a Faludival kapcsolatos véleményének megváltoztatására, amely végül is alapvető fordulatot hozott az egész ügyben (és a volt nemzetőrpáncsnok további sorsának alakulásában).

Az ügyészségnek tett előterjesztés és az ügy lezárására másnap keltezett javaslat (az alábbiakban Előterjesztés és Javaslat) szövege szinte szó szerint megegyezik, ám a lényeg most a „szinté”-n van. A két dokumentum összevetése jól mutatja, hogy a szóhasználat megválasztásával, akár egy-két kifejezés elhagyásával vagy áthelyezésével mennyire más kicsengésű történet állítható elő. Mindkét dokumentum annak a megállapításával kezdődik, hogy Faludi 1956. október 28-án a Testnevelési Főiskolán megszervezte a nemzetőrséget, és annak parancsnoka lett, illetve a nemzetőrségnek fegyvereket és lőszert szerzett a Budapesti Főkapitányságtól. November 2-án részt vett a Várban megtartott akcióban, melynek célja államvédelmi beosztottak felkutatása volt. Az Előterjesztés szerint „beosztott nemzetőreivel” vett részt a „fegyveres akcióban”, vagyis a szöveg kiemeli Faludi vezetői szerepét, illetve a fegyveres akció hangsúlyozásával államvédelmesek utáni fegyveres hajszának igyekszik láttatni az eseményeket. A Javaslatban csak „több nemzetőr” szerepel, azaz Faludi parancsnoki szerepe elsikkad, illetve a Várbeli akcióval kapcsolatban nem szerepel a „fegyveres” jelző, ráadásul „egy honvédségi egység által” megtartott akcióról beszél: ebben a (kon)textusban Faludi (és csapatának) szerepe csupán a statisztaié. A Javaslat később fontosnak tartja megemlíteni, hogy a Várban megtartott „kutató” alkalmával Faludi és „csoportja” (szó sincs fegyveresekről vagy nemzetőrökről) senkit sem állított elő.

Mindkét szöveg beszámol arról, hogy november 5-én a nemzetőrség több tagja megtámadott egy kisebb

szovjet egységet. Az Előterjesztés ismét fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „az általa vezetett” nemzetőrségről van szó, így noha nem állítja, hogy Faludi is részt vett volna a támadásban, mégis azt sugallja, hogy legalábbis előzetes tudomása lehetett róla. Mindkét dokumentum megemlíti, hogy Faludi és több társa egy a főiskola környékén bujkáló államvédelmi beosztottat beszállított a rendőr-főkapitányság épületébe – az Előterjesztés ehhez hozzászeli, azért, „hogy ott tovább őrizték”, olyan látszatot keltve, mintha Faludiék már előzőleg őrizetbe vették volna az ávóst.

Az Előterjesztés indoklása ezen a ponton gyakorlatilag véget is ér. A Javaslat még megemlíti, hogy 11 tanút hallgattak ki, akik azt vallották, hogy Faludi intette a nemzetőröket, ne kövessenek el atrocitásokat, és ne bocsátkozzanak a szovjetek elleni harcokba. A Javaslat szerint igazolódtott, hogy a november 5-i akcióban Faludi nem vett részt, sőt azt sem sikerült megnyugtatóan bizonyítani, hogy előzőleg tudott volna róla. A vizsgálat során megállapították, hogy az akciót Tálos Zoltán szervezte, akit ezért már korábban bíróság elé állítottak. Faludi József elkövette ugyan a szervezkedésben való tevékeny részvétel büntetését, ám ezért már fegyelmileg leszerelték a rendőrségtől, továbbá „az akkori hangulat közepette” mérsékeltebben intett, így a BTÁ 56. § alapján⁵³ javasolták az eljárás megszüntetését.

Az Előterjesztés és a Javaslat a politikai rendőrség ugyanazon részlegében készült, feltehetően ugyanaz a személy fogalmazta, és ugyanaz a vezető látta el kézjegyével. A két szöveg finom különbségei tehát nem a szerzők különbözőségéből fakadnak, hanem abból, hogy egészen eltérő stratégiák alakították őket. Amikor az előzetes letartóztatás meghosszabbítását kívánták elérni, akkor aktív ellenforradalmárként ábrázolták Faludit; amikor viszont az ügy lezárására tettek javaslatot, akkor sokkal pozitívabb képet rajzoltak róla. Mindezzel kapcsolatban azt tartom a leginkább figyelemre méltónak, hogy a nemzetőrparancsnok 1956-os tevékenységéről megkonstruált kétféle szöveg különbözősége olyan nyelvi tudatosságról árulkodik, amely sok történésznek is a hasznára válnék.

1956 1957-BEN: A MEGTORLÁS

A Faludi József elleni eljárás híven követi az 1956-os forradalom leverését követő megtorlás folyamatában bekövetkező változásokat. A Kádár János vezette, magát forradalminak nevező ellenkormány november 4-i programfelhívásában kimondta, hogy az új kormány „nem tűri meg, hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők eseményeiben részt vettek”.⁵⁴ November végére azonban Kádáréknak be kellett látniuk, hogy az antisztálinista szövegekkel nem sikerült bázist teremteniük maguknak, és hogy hatalmuk megszilárdításában kizárólag a rákosista káderekre és az államvédelmi apparátusra támaszkodhatnak. Mindez kihatott az októberi–novemberi események és a bennük tevéke-

nyen szerepet vállalók hatalom általi megítélésére is. Ezt jelzi az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága (IKB) 1956. december 5-én elfogadott határozata, amely az október 23-ával kezdődő események kirobbanását négy tényezőre vezette vissza: a Rákosi–Gerő klikk súlyos hibáira, amellyel szemben jogosan harcoltak „a kommunisták és a párton kívüli demokratikus tömegek”; másodsorban a jogos elégedetlenségre kihasználó, Nagy Imre és Losonczy Géza vezette pártellenzék tevékenységére; továbbá „a Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom” szervezkedésére; illetve a nemzetközi imperializmus aknamunkájára. A forradalom tömegmozgalm-jellegét persze Kádárék sem tagadhatták, ezért az eseményekben becsületes szándékkal bekapcsolódó tömegek megtevesztettségét hangsúlyozták.⁵⁵

Az 1957. január 5-én elfogadott és másnap közzétett kormányprogram nem sokat foglalkozott az októberi–novemberi események értelmezésével és értékelésével, ám a megtorlás szempontjából mindenképpen említést érdemel a nyilatkozat osztályalapú beállítottsága: a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány szerint a proletárdiktatúrában a demokrácia és a szabadság csak a munkásokat, a dolgozó parasztokat és a néphez hű értelmiségieket illeti meg. (A dokumentum tartalmazza még a „minden törvénytisztelő állampolgár” kitélt is, ám a szövegösszefüggés alapján ez inkább csak az előző három összefoglalásaként értelmezhető.) Az ellenforradalmároknak, imperialista ügynököknek, az uszítóknak és társaiknak viszont nem lehet részük a szabadságban, az ő osztályrészüket csak a szigorú büntetés lehet.⁵⁶

A megtorló gépezet számára azonban az általános politikai szövegek nem voltak elégségesek az egységes eljárási és ítélkezési gyakorlat kialakításához. Az 1957. február 15-én tartott országos bírósági vezetői értekezleten az Igazságügyi Minisztérium vezetésével megbízott Nezvál Ferenc – a decemberi párthatározatban foglaltaknak megfelelően – a bíróságok legfon-

53 ■ „Ha az elkövetett büntett [...] olyan csekély jelentőségűnek mutatkozik, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen, úgyszintén akkor, ha akár a cselekmény, akár annak elkövetője a büntett elbírálásakor már nem jelentkezik a társadalomra veszélyesnek, a bűnösség megállapítását és a büntetés kiszabását mellőzni kell.” 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről. 56. §. *Magyar Közlöny*, 1950. május 18. 7. szám, 118. old.

54 ■ A Kádár-kormány programja és felhívása a magyar néphez. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1914–1999. II.* Osiris, Bp., 2000. 143–145. old.

55 ■ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata (1956. december 5.) In: Vass Henrik – Ságvári Agnes (s. a. r.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. 2., bőv. kiad.* Kossuth, Bp., 1973. (a továbbiakban: *MSZMP határozatai*) 13–23. old.

56 ■ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nyilatkozata a legfontosabb feladatokról. *Népszabadság*, 1957. január 6.

57 ■ Nezvál Ferenc megnyitja az országos bírósági vezetői értekezletet, 1957. február 15. In: Horváth Ibolya és mások (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 2.* Közgazdasági és Jogi, Bp., 1993. (a továbbiakban: *Iratok 2.*) 684–699. old.

58 ■ Domokos József megnyitja az országos bírói értekezletet, 1957. március 28. In: *Iratok 2.* 702–705. old.

59 ■ Előterjesztés az országos bírói értekezlet tárgysorozatá-

tosabb feladatának „kemény és könyörtelen” fellépést, az „osztályharcos ítélkezést” tartotta az „ellenforradalmi” elemekkel szemben.⁵⁷ Domokos József, a Legfelsőbb Bíróság elnöke a március 28-i bírói értekezleten kifejtette, hogy a Kádár-kormány november 4-i nyilatkozata nem jelent amnesztiát, azaz az október 23. és november 4. között „ellenforradalmi” bűncselekményeket elkövető személyeket „természetesen” meg kell büntetni.⁵⁸ Molnár László előterjesztése ugyancsak kiemelte, hogy a bíróságok kizárólag a jogszabályoknak megfelelően hozhatnak ítéletet, a november 4-i kormányfelhívás azonban nem jogszabály.⁵⁹

Az 1956-os ügyekben a vizsgálatokat kezdeményező és lefolytató (tehát lényegében ezen ügyeket megalkotó) politikai rendőrség az „ellenforradalom vezető erői elleni harc” céljának szintén azt tartotta, hogy a csapások ne „a megtévedt, az ellenforradalmárok által befolyásolt egyszerű dolgozókat” sújtsák, hanem a fegyveres akciókban részt vevő „huligán és deklaszszált elemeket”, valamint a különböző forradalmi szervezetek vezetőit és e szervezetek „osztályidegen” – volt arisztokrata, gyáros, csendőr, katonatiszt, fasiszta stb. – tagjait.⁶⁰ Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) 1957. július 2-i, a politikai rendőrség fenti tervezetén alapuló határozata immáron az egész megtorló gépezet feladatává tette az osztályszempontú büntetőpolitika érvényesítését, például kimondta, hogy a már őrizetbe vett vagy internált személyek közül elsősorban az „osztályidegeneket” kell bíróság elé állítani.⁶¹ Az 1957. júniusi párthatározat ismételtén megfogalmazta, hogy a jó szándékú, de megtévesztett, 1956-ban csak kisebb hibát elkövető dolgozókkal szemben nem a megtorlás, hanem a megnyerés módszerét kell alkalmazni.⁶²

A Kádár-kormánynak 1957 őszére sikerült megszilárdítania a hatalmát, különösebben veszélyes belső támadástól nem kellett tartania, így nem volt többé szüksége arra, hogy a megtorlás gépezetét teljes sebességen üzemeltesse. (Ezt jelezte például a statárium megszüntetése.) A megtorlás „konszolidálásának”

nak 1. pontjához, 1957. március 28. In: *Iratok 2.* 710–712. old. 60 ■ A BM II. Főosztály tervezete az ellenforradalom vezető erői elleni harc további feladatairól, 1957. május 15. In: *Iratok 2.* 758–763. old.

61 ■ Az MSZMP KB Politikai Bizottsága határozata a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről, 1957. július 2. In: Horváth Iboyla és mások (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez.* 1. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1992. (a továbbiakban: *Iratok 1.*) 587–592. old.

62 ■ Az MSZMP Országos Értekezletének határozata (1957. június 27–29.) In: *MSZMP határozatai,* 70–88. old.

63 ■ Az MSZMP PB határozata a büntetőpolitika egyes kérdéseiről, 1957. december 10. In: *Iratok 1.* 609–610. old. Tájékoztató a Politikai Bizottság – „Büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről” szóló – 1957. december 10-i határozatáról. Uo. 611–614. old. A december 31-i végleges változat szövegét közli Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* Hamvas Intézet, Bp., 2001. 318–322. old.

64 ■ Az igazságügyminiszter, belügyminiszter és legfőbb ügyész 103/1958. számú közös utasítása a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről. In: *Az érvényes miniszteri, miniszterhelyettesi parancsok, utasítások, közös utasítások gyűjteménye 1958.* Belügyminisztérium, Bp., [1959.] 269–272. old. Közli még: Horváth Iboyla és mások (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez.* 4. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1995. 794–797. old.

keretében 1957. december 10-én tárgyalta a Politikai Bizottság a büntetőpolitika egyes kérdéseiről szóló határozati javaslatot, amelynek szövegét december 31-én véglegesítették, illetve egy tájékoztatót készítettek a javaslat és a vitán elhangzottak alapján. A pártvezetés az osztályszempontok következetes érvényesítése érdekében előírta, hogy a törvény teljes szigorával kell sújtani az ellenforradalmi bűncselekményeket elkövető ún. osztályidegen, deklaszszált és huligán elemeket, továbbá azokat a „dolgozó osztályhelyzetű” személyeket, akik főbenjáró ellenforradalmi bűncselekményt követtek el. Ugyanakkor azokkal a megtévedt, félrevezetett dolgozókkal szemben, akik csak kisebb jelentőségű bűncselekményt követtek el, nevelő eszközöket (felfüggesztett börtönbüntetés, pénzfőbüntetés, javító-nevelő munkára ítéles stb.) kell alkalmazni. Vagyis – követve az 1956 előtti gyakorlatot – mind a politikai, mind a közönséges bűncselekmények esetén a bűnüldöző munka súlypontját az osztályidegenek és deklaszszáltak bélyegzett személyek által elkövetett cselekményekre kell helyezni, és ezekben az esetekben az osztályhelyzetet súlyosbító körülményként kell értékelni.⁶³

Az 1957. december 10-i PB-határozat teljes szövege titkos maradt, csakúgy, mint az igazságügyi miniszter, a belügyminiszter és legfőbb ügyész annak alapján kiadott, 1958. január 8-ára keltezett, 103/1958. számú közös utasítása. Ez a párt büntetőpolitikájának érvényesítése érdekében előírta, hogy a rendőri és nyomozó szervek az októberi „ellenforradalmi jellegű” bűnügyek vizsgálatát 1958. február 28-ig fejezzék be, és az ügyeket gondosan dokumentálva adják át a vádhatóságnak. Az ügyészségeknek a nyomozás befejezésétől számított 30 napon belül be kell nyújtaniuk a bírósághoz a kellően megalapozott vádiratot. A bíróságoknak az „ellenforradalmi” bűncselekménnyel vádolt terheltek ügyeit soron kívül kellett tárgyalniuk, a politikai ügyeket általában, a súlyosabbakat minden esetben a nyilvánosság kizárásával. A közös utasítás – többek között – azt is előírta: a rendőr-főkapitányságok vezetői és az ügyészségek vezetői 1958. január 31-ig együttesen döntsenek arról, hogy a kisebb jelentőségű „ellenforradalmi jellegű” cselekményt elkövető, megtévedt munkás- és dolgozó paraszt származású személyeket bíróság elé állítják-e. Az ügyészségek, bíróságok és rendőr-főkapitányságok vezetőinek 1958. február 15-ig felül kellett vizsgálniuk azokat a folyamatban lévő ügyeket, amelyekben az ügyészség már vádiratot nyújtott be, de a bíróság az előkészítő tárgyalást még nem tartotta meg. Amennyiben a felülvizsgálat a munkás- és parasztszármazású vádlottakról azt állapítaná meg, hogy már a büntető-eljárás megindítása is elérte a kívánt hatást, az eljárást szüntessék meg, vagy az ügyész a BTÁ 56. §-ának alkalmazását indítványozza. Amennyiben az előkészítő ülést már megtartották, az ilyen személyeket a bíróságnak lehetőleg felfüggesztett börtönbüntetésre, pénzfőbüntetésre vagy javító-nevelő munkára kellett ítélnie.⁶⁴

A megtévedt dolgozók és a tudatos ellenforradalmárok közötti éles különbségtétel, vagyis az az előírás, hogy a bűncselekményeknek nem csupán a tárgyi, hanem az alanyi oldalát is vizsgálni kell, mindenképpen a törvény előtti egyenlőség elvét durván megsértő rendelkezés. Belügyi, állambiztonsági értelmezés szerint persze csak a burzsoá jogfelfogás formalista szemlélete alapján alakítható ki ilyen vélemény, a szocialista büntetőjog a bűncselekményt és az elkövető társadalomra való veszélyességének mértékét egyaránt figyelembe veszi, amiből „logikusan következik az osztályszempont szerinti differenciálás gyakorlata a bűnüldöző szervek munkájában”.⁶⁵ Ez az okoskodás ugyanakkor ellentétes volt azzal, amit maga Kádár János fogalmazott meg még 1957 májusában az országgyűlésen. Kádár szerint ugyanis a szocialista törvényesség érvényesüléséhez szükséges, hogy elsősorban a tényekre koncentráljanak, és ne az elkövető személyére: „a bűnt kell büntetni, és nem az embert” – jelentette ki.⁶⁶ A mi szempontunkból mindez azért fontos, mert azt jelzi, hogy a megtorlás gépezetét nem a forradalom történéseinek feltárása vezérelte, hanem egy prekonceptió igazolása. Az osztályalapú megtorlás ugyanis nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy a rendszer igazolni tudja: az „ellenforradalmat” elsősorban és szinte kizárólag rendszerellenes, reakciós elemek csinálták. Ebben a tekintetben áruklodó az a pártapparátusi feljegyzés 1958 októberéből, amely szerint a forradalom utáni perek anyagai „minden vonatkozásban alátámasztják pártunk értékelését az ellenforradalomról”. A párt- és kormánypolitika irányelveinek helyességét viszont az ezen irányelvek alapján lefolytatott perekkel igazolta!⁶⁷

Faludi Józsefet mint volt nemzetőrparancsnokot a forradalom utáni megtorlásnak „törvényszerűen” el kellett érnie, hiszen a hatalom értelmezése szerint egy „ellenforradalmi” célokat kitűző, a népi demokratikus rendszert megdönteni kívánó fegyveres szervezkedés vezetője volt. Ráadásul – állítólag – november 4. után is kormányellenes kijelentéseket tett, vagyis nem számíthatott megtévesztett dolgozónak, csak megrögzött ellenforradalmárnak. Az ellene indított eljárás azonban nem tudott súlyos terhelő adatokat feltárni, a felhozott vádak egy részét nem sikerült bizonyítani, és – mint láttuk – 1957. november elején még a politikai rendőrség is úgy látta, hogy az összegyűjtött adatok alapján a bíróság nem fogja elítélni Faludit. A gépezet azonban mozgásban volt, nagyobb sebességre kapcsolt, igyekezvén menteni a menthetőt, azaz elérni, hogy Faludi maga „vallja be” cselekedeteinek ellenforradalmi voltát.

Bár konkrét utalást nem találunk rá, Faludi József ügyét alapvetően befolyásolhatta az „ellenforradalmi” ügyek minél hamarabbi lezárását, mindenekelőtt a „megtévedt” személyek elleni eljárások gyors felüggesztését előirányozó 103. számú közös utasítás, hiszen a vizsgálati szervek így az egész ügyet nagyobb presztízvesztés nélkül, a politikai döntésre hivatkozva zárhatták le. Hogy a „nyugatos”, „kolostorban

nevelkedő” Faludiból miként vált dolgozó osztályhelyzetű, megtévesztett személy 1958. január 14-ről január 15-re, azt persze a dokumentumokból nem lehet megállapítani. Am úgy vélhették, hogy Faludit a fegyelmi elbocsátásával már kellően megbüntették, ráadásul Tólos Zoltán parancsnokhelyettes elítélésével (igaz, a jogerős ítélet csak 1958. június 25-én született meg) példát is tudtak statuálni a főiskolán. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a politikai rendőrség ártatlannak tekintette volna Faludi Józsefet, a volt nemzetőrparancsnok a nyilvántartásukban maradt.⁶⁸ Bár ellenséges tevékenységet nem fejtett ki, egy volt nemzetőr még 1959 elején is adott jelentést az akkor már az Irányi utcai általános iskolában testnevelő tanárként dolgozó Faludiról: „Politikailag nem megbízható. Az ellenforradalom alatt ő irányításával történt a fegyverkiosztás a hallgatók között.”⁶⁹

1956 ÉS 1957 MA: A MEGISMERÉS

Írásomban azt kívántam bizonyítani, hogy az 1956-os forradalom leverésében és megtorlásában közreműködő vizsgálati szervek távolról sem a forradalom alatt történtek megismerését, a valóság pontos feltárását tekintették munkájuk céljának. Nem igazolt tehát a megtorlás iratanyagával, a kádárista hatóságok által „feltárt” tényekkel kapcsolatos episztemológiai optimizmus. A fentebb ismertetett ügy általában is jól példázza a történeti megismerés esetlegességét, azt, hogy a történész milyen mértékben ki van szolgáltatva a fellelhető forrásoknak. Ez közhelynek hangzik, ám úgy tűnik, mégsem árt elégszer hangsúlyozni. Gondoljunk csak bele: amennyiben Faludi Józsefet mégsem tekintik „megtévesztett” személynek, és ügye bírósági szakaszba kerül, akkor a jelenleginél jóval nagyobb forrásanyag állhatna a történészek rendelkezésére. A szöveges források természetének ismeretében azonban ez nem azt jelentené, hogy „jobban” vagy „teljesebben” ismernénk Faludi „valódi” történetét, hanem

65 ■ Bodrogi Károly – Szélpál Ottó – Czidor János: *Kiket lehet megtévesztett, de egyébként becsületet dolgozónak tekinteni a büntetőjogi felelősségre vonás mellőzése szempontjából.* (Ismeretterjesztő füzetek 7.) BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya, Bp., 1959. 10. old.

66 ■ Záróbeszéd az országgyűlés ülésén, 1957. május 11. In: Kádár János: *Szilárd népi hatalom: független Magyarország.* Kossuth, Bp., 1958. 142. old.

67 ■ Feljegyzés Marosán György részére az ellenforradalmi büntetőügyekről, 1958. október 9. In: *Iratok 1.* 647–656. old.

68 ■ ABTL 3.1.9. V-143476. 370/a. Határozat, 1958. febr. 25.

69 ■ ABTL 3.1.1. B-89852. 30–31. „Virág János” ügynök jelentése, 1959. jan. 13.

70 ■ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXV. 2248/1957. Bül.

71 ■ Lásd Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája.* Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, Bp., 2003. 174. old.

72 ■ Koselleck: *i. m.* 237. old.

73 ■ Vö. Jurij Lotman: A történelmi tény problémája. In: *Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből.* Ford., szerk. Szilárd Katalin. Argumentum, Bp., 2002. 119–122. old.

74 ■ Gyáni Gábor: A posztmodern esete a történetirással. In: *uő: Posztmodern kánon.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003. 21. old.

azt, hogy a több és más jellegű források más szempontokat és perspektívákat nyitottak volna meg a kutatók előtt, következésképpen, ezek alapján akár egy teljesen más történetet alkothattunk volna meg.

Ugyanakkor könnyen előfordulhatott volna ennek az ellenkezője is, azaz ha már nem ítélték el Faludít, és később sem fejtett ki rendszerellenes tevékenységet, akár selejtezhették is volna a vizsgálati anyagát. Ebben az esetben gyakorlatilag csupán az ügyészségi iratok álltak volna rendelkezésre ahhoz, hogy Faludi József 1956-os szerepéről képet alkothassunk. Ebben azonban mindössze a Belügyminisztérium vizsgálati szerveinek az előzetes letartóztatást és a nyomozást, illetve annak megszüntetését elrendelő határozatainak a fővárosi ügyészséghez megküldött példányai szerepelnek.⁷⁰ Kizárólag e szövegek alapján – az általuk konstruált kép megfordításával – egy aktív forradalmár szerepét alkothatnánk meg: Faludi József 1956. október 28-án megszervezte a TF nemzetőrségét, annak parancsnoka lett; november 2-án beosztottjaival részt vett bujkáló ávosok felkutatásában; november 4-én a főiskolás nemzetőrök az ő tudtával szovjet katonákat támadtak meg, és több szovjet katonát is megsebesítettek; a forradalom leverését követően is rendszerellenes kijelentéseket tett. Bár az ügyészségi iratokból nem derül ki, hogy két hónap múltán miért engedték szabadon Faludít, a forradalomban tevéleges szerepet vállaló nemzetőrparancsnok képén ez mit sem változtat.

Azonnal látható, mennyire más ez a történet, mint a vizsgálati iratok alapján alkotott narratíva. Nemcsak arról van szó, hogy kevesebb „tény” tartalmaz, hanem sokkal inkább arról, hogy hiányzik belőle a tények konstrukciós folyamata. Miért fontos ez? Azért, mert nemcsak a történeti megismerés esetlegességére mutat rá, hanem annak relatív voltát is egészen nyilvánvalóvá teszi. A történész által a múltból konstruált kép egyrészt amiatt relatív, mert ki van szolgáltatva a rendelkezésre álló források véletlenszerűségének. Másrészt relatív abban az értelemben is, hogy a múlt nem egy tárgy, objektum, amelyet a történész vizsgál, és minél jobban vizsgálja, annál objektívabb képet nyer róla. A Faludi József 1956-os ügyében keletkezett dokumentumok is azt igazolják, hogy a források szövegében nincs benne a valóság egésze. Természetesen a múlt a maga teljességében nem ismerhető meg, mint ahogy a jelen sem, ennél fogva a múltból (és a jelenről) alkotott képünk szükségszerűen szelektív. A kutató saját jelenbeli stratégiáitól függ, hogy mit, miért és miképpen szelektál.

A történész sohasem a múlt valóságával, hanem forrásokkal, méghozzá a legtöbbször szöveges forrásokkal találkozik, szeme nem a múltba mered, vagy a múltat szemléli, hanem a jelenben lévő papírokat, tárgyakat. Következésképpen vizsgálnia kell(ene) a szavak és a dolgok, a nyelv és a valóság korántsem problémamentes viszonyát, azt, hogy milyen múltbeli stratégiák (diskurzusok) alakították (ki) forrásai szövegét. Ezek a stratégiák maguk is a múlt részei, amelyek ugyan-

akkor döntően meghatározzák, hogy milyen nyomok keletkezzenek és maradjanak fenn a múltból, avagy a múltból. Múlt–múltbeli stratégiák–források–jelenbeli stratégiák–történetész: amikor ez utóbbi a szakmáját gyakorolja, tulajdonképpen ezekben a relációkban mozog, kutatói tevékenysége ezekre a viszonyokra (és természetesen még sok másra) irányul.

Az, hogy a történész sohasem közvetlenül a múltbeli valósággal kerül kapcsolatba, hanem a róla valamilyen formában referáló – általában szöveges – forrásokkal, nem azt jelenti, hogy a múlt nem valami valóságosan létező: természetesen volt 1956-os forradalomnak nevezett (pontosabban: nevezhető) eseménysor, létezett, és nem fiktív személy volt Faludi József stb. Ám a fentiekből egyértelműen következik az is, hogy a történelmi tények nem a forrásokon kívül vannak, hanem a forrásokban, a források, avagy a történetész által konstruáltak, nem a múltban léteznek, nem is a múlt és a jelen között „lebegnek”, hanem a szövegekhez kapcsolódnak, azoktól nem elszakíthatók. A múltból ezen szövegek alapján persze sok történetet el lehet mesélni, de nem bármit, a szövegek ugyanis kizárólag azt határozzák meg, hogy mit *nem* lehet elmondani róluk és általuk.⁷¹ Reinhart Koselleck szerint ebben áll a források vétőjoga: „Szigorú értelemben a források sohasem adhatják számba a mondanivalót. Az olyan állítások elé mindenestre gátat emelnek, amelyeket *nem szabad* kimondanunk. [...] A források megóvnak bennünket tévedésektől, ám azt *nem* írják elő, mit kell mondanunk.”⁷²

A tények nem egyszerűen a szövegek által léteznek, hanem maguk is szövegek, amiből világosan következik, hogy a forrásokban lévő tényeket nem tekinthetjük azonosnak magukkal a történelmi tényekkel, vagyis azokkal, amelyek a történelmi szövegekben, a történeti munkákban megjelennek. A – nevezzük így – forrástények egy múltbeli stratégia eredményeként konstruálódnak, mely stratégia elemzése nélkülözhetetlen a szöveg olvasatához, fordításához.⁷³ A történelmi tények viszont a történész jelenbeli stratégiája és a szakmai diskurzusok összefüggésében jönnek létre. A történésznek ki kell lépnie a forrásokból, a teremtő képzetére is hagyatkoznia kell, máskülönben túlságosan kiszolgáltatná magát a múltbeli stratégiáknak. A legtöbb szakmabeli vélekedésével ellentétben ugyanis a tények sohasem önmagukért beszélnek (ha így volna, semmi szükség nem lenne a történetészekre). Épp ellenkezőleg: „mindig a történész az, aki a tények helyett beszél, következésképpen a történész és nem pedig a tények látják el a múlt eseményeit különféle jelentésekkel.”⁷⁴ Ez a jelentésadó tevékenység óriási szabadsággal, egyben nagy felelősséggel jár: amennyiben a történész lemond erről a szabadságról, és megszabadul ettől a felelősségtől, azt jelzi, hogy nincs tudatában saját szerepének.

A történésznek, amikor szöveges forrásokkal dolgozik, figyelembe kell vennie a valóság nyelvi közvetítettségének problémáját is: a valóság nyelvi kifejeződése ugyanis nem pusztán utánzás, hanem teremtés is egy-

ben.⁷⁵ A nyelv távolról sem semleges közvetítő, nem a kifejezés vagy ábrázolás pusztá közege. Mint azt Bahytin megállapította: „*A nyelv az ember közösségi tevékenységének terméke, és minden elemében az őt szülő társadalom gazdasági és társadalmi-politikai szerveződését tükrözi.*”⁷⁶ A szó ugyanis – más jelektől eltérően – már eleve jelként jön létre, és pusztá léte sem lehet független ettől a rendeltetésétől. Ebből fakad, hogy a szó nem az általa jelölt dolog fényképe, „objektív” tükröződése. Már csak azért sem, mert a nyelvi jel nem pusztán a valóságot, hanem a valóság társadalmilag meghatározott nézőpontját is tükrözi, mely nézőpont értelemszerűen értékelő nézőpont.⁷⁷ Azaz a legelemibb fiziológiai, természeti szükségleteink legegyszerűbb kifejezése, a személyek és tárgyak pusztá leírása is társadalmilag és történelmileg színezett: „nyomot hagy rajta a korszak, a társadalmi közeg, a beszélő osztályhelyzete és az a valóságos, konkrét szituáció, amelyben a megnyilatkozás megszületik.”⁷⁸

Vegyük például a sportkórházban bujkáló ávós esetét: 1956-ban volt (vagy legalábbis jó okunk van feltételezni, hogy volt) egy múltbeli, valóságos eseménysor, de mára nem maradt más, csak erre referáló beszámolók, amelyek magukban rejtik az eseménysor értelmezését: Faludi József elkísérte vagy bekísérte, segítette vagy letartóztatta az államvédelmist? Tulajdonképpen még ezen a legelemibb leíró szinten is értelmezés és döntés kérdése, hogy miként beszélünk az adott eseménysorról, már pusztán a megnevezéssel, a szavak megválasztásával is jelentéssel ruházzuk fel.

A példa arra is rámutat, hogy a történelmi megismerés és a történelmi reprezentáció már a leírás szintjén sem nélkülözheti az imaginárius elemet. Amennyiben el akarjuk kerülni a fenti dilemmát (elkísérés vagy letartóztatás), és a kihallgatási jegyzőkönyvek szövege alapján a megnevezést elkerülve próbáljuk elgondolni, hogy mi történhetett „valójában”, azaz az egész eseménysor fizikai lefolyását próbáljuk a fejünkben megalkotni, akkor természetesen csak a képzeletünkre hagyatkozhatunk. Hiszen nem voltunk jelen, nem tudjuk felidézni a történéseket (megjegyzem, az emlékezeti folyamatok is egy sor imaginárius elemet tartalmaznak), csak el tudjuk képzelni, hogy miként zajlott az egész. Az interpretációt ekkor sem kerülhetjük el, hiszen a képzeletben előállított kép leírásához is szavakra, jelentéssel teli szavakra van szükségünk. Kérdés, hogy a képzeletünkben megjelent alakok milyen alapon és milyen mértékben azonosíthatók Faludival, az ávóssal stb. Ha belegondolunk, a források (és a történések) szövegeiben megjelenő személyeknek és eseményeknek a valóságra vonatkoztatása kizárólag egy ki nem mondott konszenzuson alapul. Amennyiben pedig elfogadjuk azt a hagyományos felfogást, hogy a történész gyakorlatilag csak a források alapján alkothat képet a múltról, akkor a fentiekből az is következik, hogy nem csupán a szövegvalóságnak a fizikai valóságra vonatkozó referencialitása, hanem a múltbeli valóság pusztá léte is konszenzuális jellegű.

Nyilvánvaló, de mégsem árt leszögezni: írásomban nem Faludi József 1956-os tevékenységének „valódi” történetét kívántam megírni, hanem arra kerestem választ, hogy mit tudhatunk meg erről a tevékenységről a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok alapján. Az e szövegeket kialakító stratégiákat a középpontba állítva kívántam megkérdőjelezni annak a hagyományos metaforának az érvényességét, miszerint a történész által használt források ablakot nyitnának a múltra. Ez az ablak távolról sem olyan tiszta, mint sokan – naiv módon – gondolni szeretnék. Ám éppen homályos, töredezett volta teszi a történész munkáját izgalmassá, sőt igazolja egyáltalán a történelmi tevékenység létjogosultságát. □

75 ■ Gyáni Gábor: A megtapasztalt és elbeszélte múlt. In: uő: *Relatív történelem*. Typotex, Bp., 2007. 191–192. old. Vö. Edward Sapir: A nyelv. In: uő: *Az ember és a nyelv*. Ford. Fabricius Ferenc. Gondolat, Bp., 1971. 7–42. old.

76 ■ Mihail Mihajlovics Bahytin: Nyelv, osztály, ideológia. Ford. Orosz István. In: uő: *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. Vál. Könczöl Csaba. Gondolat, Bp., 1986. 127. old. (kiemelés az eredetiben).

77 ■ Bahytin: *i. m.* 180–185. old.

78 ■ *Uo.* 134. old.